

BALOG IVÁN*

Menekülés a futballba

Péter László: *A labdarúgás szociológiája*. Presa Universitară Clujeană/Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2016.; Péter, László: *Forbidden Football in Ceaușescu's Romania*. Palgrave MacMillan, New York–London, 2017.

Mindig is imádtam a futballt, és szociológusként fontos társadalmi problémák indikátorának tartottam (olyannyira, hogy vénségemre futballblogger lettem). A nyolcvanas években rendszeresen néztem a Szegeden is fogható román tévében az Album Duminical részeként vasárnap délután 13 órától a futballmeccset (általában a Steauát), és csodálhattam Hagit, Bölönit, Belodedici-et és a többieket. 10 éve egy szegedi workshopon megismerkedtem Péter László kolozsvári szociológussal, a társadalmi problémákról szóló könyvét is tanulmányoztam,¹ és meggyőződhettem róla, hogy jó szakember. Ezért is fogadtam ovációval a hírt, hogy nemrégén két futballszociológiai könyvvel is jelentkezett.

Nézzük előbb *A labdarúgás szociológiáját*. A recenzensnek mindenekelőtt a könyv relative hiánypótló jellegét kell kiemelnie. Sokakat maga a két szó összekapcsolása is meghökkenésre, esetleg mosolyra késztet: mi köze a labdarúgásnak a szociológiához? (Jellemző, hogy a szociológiaoktatásban valóságos Bibliának számító Giddens-könyvben² labdarúgásról, egyáltalán: sportról egy szó sem esik!) Nos, a szerző csattanós választ ad a kérdésre: „Tény, hogy a labdarúgás [...] elsősorban nem a sportról szól, hanem annál

* A szerző szociológus, a SZTE Szociológia Tanszék vezetője. Email: balog.ivan56@gmail.com .

¹ Péter László: *Elmélet és empiria öt globális társadalmi probléma vizsgálatában*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2009.

² Giddens, Anthony: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

sokkal többről: politikai eszköz és sok esetben legitimációs forrás a hatalom számára, üzlet, mobilitási csatorna, évszázados viszályok leképeződése, ősi rituálék posztmodern változata[...] Szimbolikus, mély játéknak tekintem a labdarúgást, amely[...] mentén különböző társadalmi drámák történnek, erős egyéni és kollektív élményeket és emlékeket, frusztrációkat, illetve szép reményeket generálva.”³ A mély játék geertzi fogalmát⁴ kibontva később így folytatja: „a labdarúgás révén a különböző társadalmi nagycsoportok szimbolikusan küzdenek meg egymással: etnikai csoportok és a többség, a fővárosiak és a vidék, az őslakosok és a jövevények, a munkásosztálybeliek (már ami maradt belőle) és a középosztálybeliek, a változások nyertesei és vesztesei, a helyi és nemzetközi tőke képviselői, vezetők és vezetettek, kisebbségiek és többségiek egyaránt”,⁵ és képes magyarázni a háborút, a nemzeti karaktert, a globalizációt is.⁶ A legfőbb társadalmi problémák közül pedig a hatalomhoz, a médiához, a rasszizmushoz és a maskulinitáshoz fűződő viszony⁷ a futball számára is centrális kérdés.

A könyv a futball történetének rövid összefoglalásával kezdődik. A szerző fő tézise: „a foci, ahogyan azt Európában ismerjük, modern termék.”⁸ Péter László klasszikus munkákra⁹ támaszkodva jól emeli ki a főbb csomópontokat. A civilizálatlan, vandál, de már karneváli „ősfocit” a tradicionális időszak követte. A „tradicionális” kifejezés azonban csak futballtörténeti korszakolás eredménye, mert a foci jellegzetesen a modern kor, az ipari korszak szülötte. A hiedelemmel ellentétben viszont az indulásnál még nem volt prolisport, mert angol fiúnevelő iskolákban alakult ki. A későbbiekben egységesülnek a játékszabályok, kialakulnak a nemzeti

³ Péter László: *A labdarúgás szociológiája*. Presa Universitara Clujeană/Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2016. 9.

⁴ Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 152–164.

⁵ Péter, 2016. 23.

⁶ Péter, 2016. 43.

⁷ Péter, 2016. 55.

⁸ Péter, 2016. 24.

⁹ Így pl. Giulianotti, R.: *Football. A sociology of the global game*. Polity Press, Cambridge, 2004. Goldblatt, D.: *The ball is round. A global history of football*. Penguin Books, London, 2006.

sportági szövetségek, és bajnokságok, majd nemzetközi versenyrendszerek szerveződnek. A további szakaszokban – Péter László a korai modern, átmeneti modern, késői modern, ill. posztmodern¹⁰ elnevezést adja nekik – mindinkább fokozódik a professzionalizálódás (vagyis a játék belső gyakorlatának standardizálódása, az intézményesülés), a nemzeti játéktípusok megjelenése,¹¹ létrejön a hazai és a nemzetközi futballmező.¹² A labdarúgás a nagy ipari központokban élő munkástömegek fő szórakozásává válik. A dezindusztrializálódással, a munkásság térszűkítésével párhuzamosan azután megkezdődik a munkásoké is, ami a futballhuliganizmus terjedésében is megnyilvánul. Részben erre válaszként megkezdődik a stadionok „civilizálódása”, a most már ismét dangerous class-nak minősülő proli nézők kiszorítása. De a műholdak megjelenésével megváltozik az egyesületek gazdálkodása is: már nem a mérkőzésre kilátogató – egyre inkább középosztálybeli –, hanem a tévé előtt ülő szurkolókból élnek meg. Ez a mediatisálódás pedig fokozza a kommercializálódást és a sztárkultuszt.

A kommodifikációval, elüzletiesedéssel kapcsolatban magyarországi olvasó számára különösen érdekes az a rész, ahol a szerző a romániai viszonyokat taglalja. Péter László érezhetően fájjalja, hogy kedvenc sportága otthon is egyre manipuláltabbá, „elidegenedettebbé” válik, és mindent a pénz határoz meg.¹³ Az alacsonyabb színvonalú magyar labdarúgás gondjai azonban kevésbé szofisztikáltak. Keleti szomszédainknál a stadionépítés kérdése is kevésbé átpolitizáltan,¹⁴ törésvonalalképző módon jelenik meg, míg Magyarországon politikai jelszóvá vált: „Hajrá, Magyarország, hajrá, magyarok!”- emiatt pedig nem az egyes csapatokhoz, hanem a futball egészéhez való viszonyulás válik székértábort alkotó erővé. Ehhez társul az is, hogy a román foci a legnagyobb nemzetközi sikerét, a Steaua BEK-győzelmét a magyar futball történelmi

¹⁰ A modernségen *belüli* korszakolás során a „tradicionális”, illetve a „posztmodern” kifejezések használata kissé zavarba ejtő.

¹¹ Péter, 2016. 37.

¹² Péter, 2016. 38.

¹³ Igaz, azt elismeri – ld. Péter, 2016. 14. –, hogy a mediatisálódás előmozdítja a futballpályákon tapasztalható rasszista megnyilvánulások elleni küzdelmet.

¹⁴ Péter, 2016. 113.

veresége, az irapatúói 0-6 évében érte el, utána még évekig, a rendszerváltás után is sokáig eredményes volt, és csak néhány éve kezdett némileg visszaesni. Ezzel szemben Magyarországon a mexikói VB-n a szovjetek elleni katasztrófa olyan országban következett be, amely korábban évtizedekig a világ élvonalába tartozott, 1989 után pedig még nagyobb, máig tartó hanyatlás vette kezdetét. Igaz, ez nem szociológiai, hanem szűkebben futballszakmai probléma, de a szerző mintha másutt se venné a professzió belüli szempontot eléggé figyelembe.¹⁵ Így pl. azt sem, hogy a sportág soha nem látott fejlődése taktikai vonatkozásban és a kondicionális felkészítés terén¹⁶ nem lenne lehetséges tudományos edzés módszerek alkalmazása nélkül, az ezekhez szükséges anyagi háttérrel viszont éppen a big businessnek a futballba történő behatolása tette lehetővé.

A labdarúgás szociológiája voltaképpen tankönyv, amely egy szakszociológia legfőbb eredményeit, megközelítéseit foglalja össze logikusan, áttekinthetően. Persze, mindezzel óhatatlanul együtt jár egyfajta leckefelmondás. Ilyen könyvekre azonban szükség van,¹⁷ mert a sportszociológia viszonylag még új diszciplína, és ezért¹⁸ még hasonló stádiumban van, mint általában a szociológia volt a kezdeti időkből, az Introductionök és Einleitungok korában.

A Tiltott futball olvasásának még nagyobb várakozással fogtam neki, mint *A labdarúgás szociológiájának*, mert a téma ezúttal nem

¹⁵ Van ellenpélda is: a *menottismo* és a *bilardismo* ellentétét taglalva érzékenyen veszi észre, hogy az argentin katonai junta idején Menotti kreatív futballja egyfajta máskéntgondolkodást testesített meg a katonai drillel szemben, míg Bilardo *anti-futbolja* azért nem váltott ki ellenállást, mert akkor már demokrácia volt, tehát nem volt szükség szubverzióra sem. Egy még alaposabb elemzésből ugyanakkor kiderül, hogy a cinikus célfutballt először szintén egy katonai junta idején vezették be a szép foci, a *la nuestra* az 1958-as világbajnokságon bekövetkezett tragikus bukása: a csehszlovákok elleni 1-6 után. Ld. Wilson, Jonathan: *Angels with Dirty Faces*. Orion Books, London, 2016. 197–225.

¹⁶ Ld. a Barcelona „forradalmát” a tiki-takával.

¹⁷ Ahogy az olyan mélyfúrásokra is, mint pl. Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Korall Kiadó, Budapest, 2014, Hadas Miklós: *Futball és társadalmi identitás*. Replika 6. (1995) 17–18., 89–120.

¹⁸ Lásd a kötetet, amely bemutatja, hogyan lehet a szociológia klasszikusainak teóriáit alkalmazni a sportra (*Sport and Modern Social Theorists*. Giulianotti, Richard [ed]: Palgrave MacMillan, New York, 2004).

közismereti jellegű volt. A karcsú könyv egy igen erősen kelet-európai jelenséget: a tömeges és illegális meccsnézést járja körül. Az apropót az adja, hogy a Ceaușescu-diktatúra elvadásával, az ún. szocialista konzumerizmus¹⁹ időszakának elmúltával párhuzamosan a nyolcvanas évek közepétől a román televízióban már szinte csak a Conducătorról és feleségéről szóló műsorok voltak láthatók, és emiatt labdarúgó-mérkőzéseket is alig közvetítettek, pedig a hasonló rezsimekben a sport és ezen belül különösen a foci jelentős rendszerlegitimációs tényezőnek számított.²⁰ Ezért a sportág kedvelői (románok, magyarok egyaránt) a szomszédos országok adóin próbálták befogni az adást. Ez azonban elmélyült technikai ismereteket, jelentős szervezést, valamint – ha magyar csapat játszott, vagy az MTV sugározta a találkozót – politikai kiállást igényelt, és a román kommunista rendszer magyarelleses paranoiája miatt a nyugati rádióadók hallgatásához hasonló kockázatot is jelentett.²¹ A dolog már-már Jarry Übü királyába illő abszurditását a könyv címében szereplő *Forbidden Football* is jelzi.

A közös meccsnézések mintázatai eltérően alakultak aszerint, hogy egy adott településen vagy lakónegyedben egyáltalán lehetett-e külföldi adót fogni. Ahol igen – pl. Kolozsvár egyes részein –, ott a „szertartás” hasonlóan folyt le, mint Magyarországon a hatvanas évek elején: akinek volt tévéje, a meccsek közvetítésének időpontjában több embert is vendégül látott. Ahol nem – ez volt jellemző a Székelyföldön –, ott sokaknak össze kellett fogniuk, hogy a feltételeket biztosítsák. Egyesek a technikáért (tévékészülékek, antennák), mások a szállításért, az étel-ital beszerzéséért vagy a hatóságok félrevezetéséért voltak felelősek. Voltak illegális sportkocsmák, ahol piaci alapon, feketén belépti díjat szedtek.

A szurkolók és a hatalom viszonya változatosan alakult. Külön csoportot képeztek a nomenklatúra tagjai, akik szűk körben, „jó társaságban”, a köznéptől elkülönülve élvezték a mérkőzéseket. De akadt rendőr a „mezei” nézők között is, bár a rendészeti szervek

¹⁹ Az erről szóló, érdekes fejtegetésekben a szerző a Ceaușescu-rendszer 1968–1971 közötti „reformer” korszakát mutatja be (Péter, 2017. 97.).

²⁰ Ez elképesztő anomáliákhoz vezetett. Így pl. nem mutatták a Steaua – MTK BEK-összecsapást sem. (Péter, 2017. 3.).

²¹ A szerző számos mélyinterjút készített, egyúttal támaszkodott saját, nyolcvanas évekbeli tapasztalataira is (Péter, 2017. 18–20.).

sokszor felléptek a szervezők és a résztvevők ellen. Kérdés, hogy a Securitate miért nem járt el erősebben – alighanem a titkosszolgálat tagjai közül is sokakat érdekelt egy-egy VB- vagy BEK-mérkőzés. Máskor a hatalom teremtette szervezeti kereteket használták ki ügyesen a nézőközönség tagjai: volt eset, hogy a romániai KISZ KB lapjában megjelent műszaki leírást használták fel egy berendezés elkészítésére, az ostoba cenzornak pedig az se tűnt fel, milyen célra használatos egy antenna, amely nagy távolságból is veszi a jelet.²²

A könyv fő tézise, hogy a földalatti meccsnéző mozgalom egyfajta szabadságharc volt, ez pedig ellentmond a totalitarizmuselméleteknek,²³ de annak is, hogy a puliszka nem robban, azaz Romániában az emberek mindent eltérnek. Az összejöveteleket nemcsak a fociimádat motiválta, hanem a zsarnokság előli menekülés is a székelyföldi Csomafalván éppúgy²⁴, mint Balánbányán, a nyolcvanas években tönkrement, „skacos”²⁵ munkáskultúrájú szocialista városban.²⁶ Ezt fejezi ki a szellemes, Erich Frommra²⁷ kontrázó fejezetcím: *Escape to Freedom*,²⁸ de a következő interjúrészlet is: „Kimentünk a szabadba, hogy szabadok legyünk”²⁹. Volt azonban olyan kérdezett is, aki Woodstockot emlegetett³⁰ a kalandos, remek bulinak, happeningnek is beillő meccsnézések kapcsán. A közösségformáló jelleg domborodik ki ott, ahol az együtt szórakozás még a melósok és a diplomások közti ellentétet is³¹ csökkentette. Természetesen a magyar nemzetiségű tévénezők esetében az etnikai identitás kifejezésre juttatását szolgálta

²² Péter, 2017. 64.

²³ Péter, 2017. 128.

²⁴ Itt az eszképzizmus és egyúttal a mindennel dacoló, a jég hátán is megélő önszerveződés tradícióját a jégkorongozás, mint székely specialitás teremtette meg (Péter, 2017. 19.).

²⁵ Erről ld. Willis, Paul: *A skacok*. Új Mandátum Kiadó Max Weber Alapítvány, Budapest, 2000.

²⁶ Péter, 2017. 60–62. A település nyolcvanas éveit bemutató elemzés a könyv értékes része.

²⁷ Fromm, Erich: *Menekülés a szabadság elől*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.

²⁸ Péter, 2017. 93.

²⁹ Péter, 2017. 47.

³⁰ Péter, 2017. 117.

³¹ Péter, 2017. 66.

a szurkolás a magyar klubcsapatoknak, a tiltott Székely himnusz éneklése, sőt az is, hogy a rendszerváltás után a római katolikus egyház a privatizáció során nem tartott igényt a neki visszajáró földre, mondván: anno ott nézte együtt a tömeg a szovjetek elleni 6-0-ás vereséget, ezért a hely „el van átkozva”.³² A szerző váratlan asszociációval, de éles szemmel veszi észre, hogy a hivatalos normák ellen protestáló, külön tereket elfoglaló eszképzizmus hasonló mintázatokat hoz létre, mint egy gang.³³ Végül a kivonulásnál jóval többet: tiltakozást,³⁴ lázadást is jelentettek azok a szabadtéri összejövetelek, amelyeket a hatóságok észrevehettek, ahol tehát jelentős volt a rizikó. Amikor a romániai forradalom során felhangzott az „ole-ole-ole-ole, Ceaușescu nu mai e” kiáltás, a háttér, az előzmények már adottak voltak.

A Forbidden Footballban van egyfajta nosztalgia a tévés fociszamizdat, az alteros sportfogyasztás iránt, ami összekapcsolódik a civil társadalom kultuszával.³⁵ Romantikus visszavágyódás ez abba a korba, amelyben az undergroundhoz tartozás erkölcsi és kulturális fölényérzetet adhatott, amikor a külföldi termékek ritka javak voltak, megszerzésükhöz pedig külön kommunikatív kompetencia, dörzsöltség, vagányág kellett. Márpedig azáltal, hogy a korábbi „második társadalomból” első lett, ez a hőskorszak letűnt; ma már bárki hozzájuthat ezekhez a javakhoz, a tévéfocihoz is, ha van elég pénze.

A sportszociológia, a futballszociológia ma már nem elégszik meg a nebuló szerepkörével. Kezd felnőtté válni – és ezt Péter László könyvei is bizonyítják.

³² Péter, 2017. 133.

³³ Péter, 2017. 126.

³⁴ Ezek különbségéről lásd: Hirschmann, Albert O.: *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek?* Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

³⁵ D. Lőrincz József: *A civil társadalom problémája 1989 után. Politikai kultúra az átmenetben.* WEB. 2002/10. 9–12.